

*History of Pedagogy
История на педагогиката*

УЧИЛИЩНИЯТ МУЗЕЙ В СОФИЯ (1905 – 1945)

Вера Бонева

*Университет по библиотекознание
и информационни технологии – София*

Резюме. Статията проследява половинвековната история на Училищния музей в София – културна институция, основана през 1905 г. от министъра на народното просвещение професор Иван Шишманов. Структурата и управлението на Музея са представени в контекста на специфичния профил на споменатото културно средище, успешно съчетаващо образователни и музейни елементи в своя институционален профил. Политическата и икономическата нестабилност на страната е открояна като основна причина за упадък на Музея след Първата световна война. Обстоятелствата, отнасящи се до закриването му като отделна административна структура (след 1944 г.), са поставени в логиката на политическите промени, разтърсили политическия пейзаж на България през посочения период.

Keywords: museum, educational politics, educational system, cultural heritage, Bulgaria, cultural modernization

Идеята за създаване на музей на българското образование присъства в националното публично пространство още през 80-те години на XIX век. Тя намира израз в решенията на учителския събор в Русе, проведен през 1882 г. Делегатите, участващи в работата му, взимат решение за създаване на окръжен училищен музей. Форумът приема и устав, в който са предписани образователни, библиотечни и типично музейни функции на планираното хранилище на културни ценности, свързани с развитието и актуалното състояние на училищното дело в хинтерланда на град Русе. Полезната идея не намира реализация поради липса на материални и кадрови ресурси.¹⁾ Без траен резултат остава и аналогичната инициатива на педагозите от Априловската гимназия в Габрово, които през 1884 г. взимат официално решение за създаване на училищен музей. За нуждите на сбирката със „старини“ е отделено специално помещение на втория етаж на училището и дори е определен отговорник – учителят Стефан Ватев, който би трябвало да се грижи за фонда. Скоро обаче идеята е изоставена, а сред малкото събрани музейни

предмети фигурират единични материали, свързани с историята на учебното дело в региона.²⁾

Успоредно със споменатите локални инициативи се правят първите опити за конципиране на педагогически музей в национален план. През 1890 г. Министерството на народното просвещение (МНП) подготвя програма за изучаване на учебното дело в страната. Съществен елемент от фундамента на програмата е създаването на музейна колекция с веществени паметници, документи и книги, свързани с развоя на този ключов обществен сектор. С оглед реализиране на проекта, през 1891 г. е издадено и разпространено окръжно писмо на МНП, в което са дадени насоки за създаването на общодържавен историко-педагогически музей, който да се превърне в хранилище на ценности и знания за миналото на българските училища, учители и образователни традиции (Дончев, 1963: 92). Независимо от разпоредителния тон и конкретното съдържание на споменатия административен документ, до началото на XX век до реални стъпки в очертаната насока така и не се стига.

Идеята за създаване на училищен музей е подета отново от проф. Иван Шишманов още през 1903 г. Непосредствено след като влиятелният учен заема поста министър на народното просвещение, той възлага на служителя в МНП д-р Харалан Иванов да посети училищните музеи в Австрия и Германия и да конкретизира програмата за създаване на аналогична българска институция (Дреновски, 1925: 429). Подготвителната дейност е завършена за по-малко от две години. Освен опита на двете посочени страни са проучени позитивните практики, съпътстващи работата и на други популярни училищни музеи в Европа и Америка, устроени в Лондон, Брюксел, Цюрих, Амстердам, Петербург, Торонто (Дончев, 1963: 92; Modelling).

На 23 април 1905 г. новият музей е открит официално в присъствието на министър Иван Шишманов, столични педагози и високопоставени държавни служители. Церемонията се провежда в специално отредената за нуждите на учредената институция самостоятелна сграда, намираща се на тогавашната улица „Княз Борис“, днешна „Пиротска“. В нея Музеят е разполагал с 14 самостоятелни помещения за фондохранилища, експозиция, административни канцеларии. На тържеството по случай откриването на Училищния музей д-р Харалан Иванов държи промислена и мотивирана реч, в която представя очакваните публични ползи от съществуването на новото образователно и културно средище. Ораторът изразява надежда, че концентрирането на материали, свидетелстващи за развоя и съвременното състояние на учебното дело, във фонда, библиотеката и експозицията на Музея представлява градивна предпоставка за популяризиране на най-полезните просветни идеи и практики. Той постулира, че българският училищен музей трябва да има три отдела – „Исторически отдел“, отдел „Педагогическа библиотека“ и отдел „Сбирки от учебни помагала и училищна покъщнина“. По всичко личи,

че акцентът е поставен върху учебната книжнина, учебните помагала и учебната документация, свързани най-вече с текущия образователен процес. Не са пренебрегнати и паметниците от миналото, които подлежат на събиране, обработка, популяризиране и експониране. Позовавайки се на трудностите, които изпитва нашето училищно дело в по-малките и отдалечени от столицата селища, ораторът настоява Училищният музей да изпълнява и определени методически функции по отношение на всички български училища, включително и „селските, [в които] няма [друго], освен няколко полускупчени чинове без всякаква съразмерност и една спукана черна дъска, по която само следи има от черна боя, а за някакви си учебни помагала, без каквито другаде смятат обучението невъзможно, не може нито дума да става“.³⁾ Така, в български условия, Училищният музей се явява в двойна роля – ретранслатор на високите културни модели, създадени и поддържани в развитите европейски държави, от една страна, а от друга – индикатор за съдържателните и формалните критерии, по които трябва да се реализират училищните дейности в България. По всичко личи, че музейните функции на новата институция не са водещи. Но това обстоятелство е резултат от наложилия се в Европа модел по отношение на националните училищни музеи, а не от недооценяване на този сегмент от структурата на новата институция от страна на българския образователен елит. Последното съждение намира подкрепа и в опита на една друга малка европейска полунезависима държава – Хърватска, която по това време също създава и поддържа училищен музей като знак на национално самоутвърждаване (Дурбешич, 1990: 220 – 226).

Систематизираните в цитираната реч на д-р Харалан Иванов идеи стоят и в основата на утвърдения през август 1905 г. Правилник на Училищния музей.⁴⁾ Стегнатият, но информативен административен документ формулира основната цел на новата институция така: „Задачата на Училищния музей е да улеснява учителите и училищните власти при снабдяването на училищата с по-модерни учебни помагала, да подпомага самообразованието на учителите и да събира и съхранява важните за историята на българското учебно дело материали“. Ползвайки плътно чуждите модели, наложени в Европа и САЩ през втората половина на XIX век, българските власти създават една национална държавна структура, която съчетава функциите на методически кабинет с тези на библиотека и музей. Споменатото обстоятелство е отложено и в структурата на Училищния музей. Според чл. 4 на Правилника институцията „обема три главни отдела – съвременен отдел, исторически отдел и педагогическа библиотека“. В тематичното изброяване на материалите, които трябва да се събират и съхраняват в трите отдела, е отделено най-широко място на предметите, текстовете, чертежите, описанията и книгите, свързани с текущото състояние на училищното дело. На преден план е изведена амбицията да се съберат образци, илюстриращи най-добрите образователни практики,

и те да се популяризират по подходящ начин в селищата и регионите, където училищата изпитват финансов и кадрови дефицит.

Според цитирания документ педагогическата библиотека към Училищния музей трябва да формира фонда си основно от учебници и учебни помагала. Предвижда се в нея да се събират и екземпляри от документи, свързани с управлението на образованието, материали по училищна статистика, училищни програми от други държави, „портрети, бюстове и автографи на видни педагози, картини, представящи сцени из училищния живот и др.“. В историческия отдел би трябвало да се събират аналогични материали, но отнасящи се до миналото на българското образование. Този отдел е мястото, в което се предвижда да се съхраняват ръкописи и документи на възрожденските учители, училищни правилници от предосвобожденската епоха, „сбирки от стари черковно-училищни песни и речи, портрети на видни педагози и въобще на лица, заслужили с нещо за народната просвета, картини из училищния живот, дисциплинарни средства, уреди и въобще всичко, което е характерно за историята на нашето учебно-възпитателно дело“.

Управлението на институцията е поверено на директор, който поема всички функции по създаването, поддържането и описването на фонда. Училищният музей е устроен като отворено за публиката културно средище. Предвижда се гражданите да имат свободен достъп до експозициите и до библиотечните материали, като не се допуска изнасянето им извън помещенията на Музея. Няма съмнение, че първосъздателите на българския музей на просвещението следват модерния концепт за достъпност на образователните структури и културните ценности за широк кръг представители на различни социални слоеве. Разбира се, в конкретния случай очакванията са Училищният музей да се превърне в притегателен център за педагози, ученици, родители на ученици, чиновници от образователния сектор, студенти и техните преподаватели. Залагайки на устойчивия български култ към позитивното знание, училището и гражданските образователни идеали, българските управници конструират поредната полезна и перспективна музейно-библиотечно-образователна структура, която обаче не успява да се развие и укрепи на неустойчивия пристан на българския културен живот от първата половина на XX век.

За улеснение на дейността по събиране на информация и документи за историята на новобългарското образование Министерството на народното просвещение актуализира един професионално изработен въпросник за анкети в споменатата област, изработен и разпространен през 1890 г. „Упътване за изследване развоя на учебното дело в България“ – под това заглавие обновеният документ е отпечатан в сп. „Училищен преглед“, като настоячиво е препоръчано да се активизират дейностите по попълването му от учители и краеведи в българските села и градове.⁵⁾ От съдържанието и структурата на споменатия документ личи, че евентуални прецизни отговори на зададените с катехизистично проникнове-

ние въпроси биха обрисували картината на образователния и културния живот на българските селища през XIX век не само в хоризонта на социалните и биографичните детайли, но и в разреза на интелектуалните парадигми, властвали в тогавашното общество. Въпросникът създава предпоставки за детайлен анализ на съдържанието и методиката на българското училищно дело от предосвободенския период и от първите следосвободенски десетилетия, както и за продуктивно проследяване на начините, по които българското училище е управлявано и финансирано, за по-широки реконструкции на институционалната среда на възрожденската протомодерност – читалища, издателства, театрални дружества, музейни сбирки, женски дружества, книжарници, библиотеки. Ангажиментът на правителството да изплаща хонорари за публикуване на коректно попълнени въпросници (при публикуването им в сп. „Училищен преглед“) и задължението събраните оригинални документи и веществени паметници да се пазят в Училищния музей, задават позитивни перспективи пред събирателската дейност, свързана с историята на новобългарската просвета. Тези перспективи обаче се оказват частично работещи – поне в сегмента им, отнасящ се до акумулиране на веществени, архивни и книжовни паметници за историята на българското просвещение във фондовете на новосъздадения Училищен музей.

В първите пет години след учредяването си новата културно-образователна институция се радва на относителен напредък и на нарастваща обществена популярност. Фондът се обогатява чрез оригинални документи за историята на училищното дело. Постъпват и материали, свързани с текущото състояние на просветните учреждения – книги, образци от помагала и уреди за нагледно обучение, образци от училищен инвентар. Персоналът се разраства, а експозицията привлича вниманието не само на учители и ученици, но и на по-широк кръг образовани българи. Има косвени данни за активна посещаемост на Музея, регистрирана в запазените до началото на 20-те години на XX век книги за впечатления, съдържащи няколко хиляди бележки от отделни личности и групи.

През 1910 г. Училищният музей е преместен в основната сграда на Министерството на народното просвещение. Персоналът е намален, а пространството за разполагане на фондовете и експозицията е ограничено неколккратно. Музеят става трудно достъпен за посетители. Това обстоятелство го измества встрани от фокуса на обществения интерес. Вследствие на финансовите ограничения, провокирани от военновременните реформи, през 1915 г. Училищният музей официално е закрит. Персоналът е съкратен. Фондът му е заключен в една от стаите на МНП (Дреновски, 1925: 431). Изкуствено предизвиканата музейна летаргия продължава до 1 април 1922 г., когато институцията е възстановена като отдел на просветното министерство и върната в старото си местообитаване на улица „Княз Борис“ (бъдещата „Жданов“, днешната „Пиротска“). Този формален акт обаче не е последван от реално съживяване на Училищния музей в София.

През 1925 г. образователният деец Александър Дреновски повдига в печата въпроса за възвръщане на динамиката и притегателната сила на Училищния музей, позовавайки се на факта, че в следвоенното оживление всички аналогични музеи в Европа и Америка – около 100 на брой, са не само възстановени, но и дейността им бързо е приведена в съответствие с новите образователни парадигми (Дреновски, 1925: 430 – 432). Този призив не се превръща в предпоставка за укрепване на престижа на обезличеното и едва кретащо културно средище, прикрепено към един от периферните отдели на Министерството на просвещението. До края на 30-те години Училищният музей в София си остава предимно хранилище за учебници и учебни помагала. В него почти не постъпват архивни документи, свързани с историята на учебното дело, тъй като те се акумулират в успешно развиващия се „Архив на Възраждането“ към Народната библиотека в столицата (Йорданов, 1930: 248). Другите части на фонда се комплектуват непрофесионално и несистемно. При все това към 1945 г. Музеят разполага с една от най-представителните публични колекции в страната от произведения на изобразителното изкуство и с най-голямата специализирана педагогическа библиотека. Ползването на материали е ограничено до високопоставени чиновници, директори и по-настойчиви просветни дейци и учители, интересувачи се от историята на образованието в България.

Номиналното съществуване на Училищния музей продължава до края на Втората световна война, в хода на която той буквално е превърнат в склад за учебници и стари училищни вещи (Дончев, 1963: 94). Въпреки немарата си по отношение на Музея, просветните власти разпореждат в началото на войната по-ценните музейни предмети, произведения на изобразителното изкуство и книги да бъдат евакуирани. Бомбардировките от 1944 г. засягат частично сградата на Училищния музей, която е възстановена през 1945 г., но новата власт настанява в нея Областната училищна инспекция и няколко семейства на новия държавен елит (Гюрова, 2006: 255 – 257). Предметите и книгите от фонда са складираны в едно помещение, като постепенно са пръснати из различни институции. Картините са раздадени на столични училища и ведомства. По-ценните от тях получават шанс да попадат в колекциите на Софийска градска художествена галерия (обособена като самостоятелна институция през 1952). Основната част от книгите са предадени на ново-създадения Институт за усъвършенстване на учителите (учреден през 1953 г.). Малък сегмент от библиотеката на Училищния музей е прехвърлен към библиотеката на Педагогическия институт към БАН (създаден през 1950 г.). Съдбата на текущия архив на Музея не ми е известна. Така – номинално и фактически, към края на 50-те години на XX век всички трайни следи от съществуването на създадения през 1905 г. от проф. Иван Шишманов и от д-р Харалан Иванов Училищен музей в София са изтрити по типичен за

нашенските реалности начин – с битова немара, политическа надменност и институционална непрозорливост.

БЕЛЕЖКИ

1. Из архива на Министерството на народното просвещение 1878/1879 – 1884/1885. (1905). София, Министерство на народното просвещение.
2. Априловски свод. (2009). София, Българска академия на науките.
3. Иванов, Харалан. Училищни музеи. (Реч, държана от г-н д-р Харалан Иванов, заведующ Училищния музей при Министерството на просвещението, на 23 април т.г., когато се откри Училищният музей) (1905). Училищен преглед (неофициален отдел), 6, 606 – 612.
4. Правилник за Училищния музей при Министерството на народното просвещение, утвърден със заповед от 12 август 1905 г. под №1558. Държавен вестник, бр. 181 от 25 август 1905.
5. Упътване за изследване развоя на учебното дело в България. (1905). Училищен преглед (официален отдел), 2, 57 – 67.
6. Modelling the future: exhibitions and the materiality of education. (2009). Edited by Martin Lawn. Oxford, United Kingdom: Symposium Books.

ЛИТЕРАТУРА

- Гечев, М. (1958). За създаването, задачите и тематичната структура на музея на българското образование. *Народна просвета*, 6, 70 – 78.
- Гюрова, Св. (2006). *Музейното дело в България 1944 – 1951. Статии и документи*. Плевен: Фондация Арете.
- Дончев, Д. (1963). По въпроса за създаване на педагогически музеи. *Народна просвета*, 4, 91 – 94.
- Дреновски, Ал. (1925). Училищният музей при Министерството на народното просвещение. *Училищен преглед* (неофициален отдел), 4, 428 – 432.
- Дурбешич, В. (1990). Основаване, развитие и перспективи на хърватския училищен музей и на педагогическата библиотека „Даворин Търстенияк“. Годишник. *История на образованието в България*. Т. 7 – 8 за 1989/1990, 219 – 227.
- Йорданов, В. (1930). *История на Народната библиотека в София*. По случай 50-годишнината ѝ. 1879 – 1929. София.
- Митев, К. (1983). Музеят на народното образование в България. Годишник. *История на образованието в България*. Т. 1. Габрово, 9 – 23.
- Недков, С. (2006) *История на музейното дело в България*. София: Агенция „Европрес“.

THE SCHOOL MUSEUM IN SOFIA (1905 – 1945)

Abstract. The article traces the half-century history of the School Museum in Sofia – a cultural institution founded in 1905 by the minister of education professor Ivan Shishmanov. The structure and management of the Museum are described in the context of specific activities of this cultural center which combined educational and museum functions simultaneously. As the main reason for the decline of the Museum is pointed the political and economic instability of in the country after the First World War. The circumstances relating to the closure of the institution after 1944 are placed into the logic of radical political changes in Bulgaria in this period.

✉ **Prof. Vera Boneva, DSc**
Cultural Heritage Department
University of Library Studies and
Information Technologies
119, Tzarigradsko Shose blvd.
Sofia, Bulgaria
E-mail: bonevavera@gmail.com